

Кара

Сергій Пилипенко

I

Глибоко вгрузають важкі порепані чоботи в пухкий сніг. Розпарене обличчя аж вилискує, тільки на вусах та бороді налипли бурульками крижинки, жилава рука щоразу хрумкає їх пожовклими від тютюну пучками, та за хвилину вони знов налипають. Ізсунута на потилицю шапка вивітрює розіпрілу чуприну. Думки мерехтять, мов ті іскорки на сніжинках. Веселі, сумні, ніякові.

— Оце навпростець ходити! Спізнився дуже — мо', хто й підвіз би був... Та й люду сьогодні на ярмарку! Аж он звідки понаїздили... Тільки що воно за купець пішов: насилу своїх чорненьких збув. Ех, і волики були! Тра відразу лісу придбати та з весною і за хату. Покривилась на геть стара, потрухлявила, як не завалилась досі. На всьому селі хіба в брата Никона гірша... Тяжко Никонові, ще й помічника немає, як і в мене, вдовця самотнього... Хтозна в кого й удався Григор: усе гулянки та бешкети, бешкети та гулянки. Нема того, щоб батькові підпомогти господарство направити... Ех, життя, як ота путь глибококолійна...

Розстібнув кожуха і, важко сапаючи, сунув до переїзду. Там, за залізницею, близько й село. Горбок, левади, річка, хати... Півгодини ходу.

Сутеніє. Одинокі спізнілі ґави, стомлено кракаючи, поспішають на нічліг. На засніженому полі химерно танцюють ледве помітні тіні від них. Якась пара затримала льот і кружляє над напівсплюндрованою сторожкою біля переїзду. Дурні! Там відколи ніхто не живе, не лишає поживи. Бомба з денікінського бронепотягу[122 — Денікінський бронепотяг — вказується на приналежність до білогвардійських формувань під командуванням А. Денікіна (1872— 1947).] цілу родину поклала в домовину. Криваве, страшне місце... Поглянули на розбитий дах ґави, кракнули ще раз — і на домівку. Глухо скрипнула луна від їхнього крику в порожньому полі. Завмерла. Тихо, тільки чоботи човгають, уминають сипкий сніг.

Лячно Созонові, долю залізничника згадавши. Не знає людина, коли й звідки на неї лихо натрапить. Безневинному кари завдасть, винного помилує.

Чорною пасткою вищерилось вікно сторожки, і здається Созонові, що в тій пастці щось ворухиться. Рука цупить батіг — єдине, що лишилося від волів, бо віддав і ярма на додаток. Друга нервово мацає в пазусі хустинку, де загорнуті паперові червінці.

— Виймай, виймай гроші, не лінуйся! — раптом з вікна глузливий голос і просто перед очима смертодайна дірочка револьвера.

— Хлопче, не жартуй!

— Які там жарти! Клади на землю, бо вб'ю. Ну!..

— Хлопче, шануйся! Що робиш?

— А туди тебе... Клади, бо тільки й жив!

Отетерілий з несподіванки, Созон покірно кладе дрижачкими руками хустинку. 3

жахом дивиться на чорну, як ґав'ячий дзьоб, лискучу люфку[123 — Люфка — зменшувальна форма від люфа — ствол (дуло)].

— Ставай на коліна, молись наостанку, — чути команду, і люфка наближається до Созона. Ось-ось кракне — і нема його, як не стало тоді родини залізничника...

— Май совість, чоловіче! За що караєш?

— За що? За гроші, от за що. Щоб не виказав.

— Та цур йому! Мовчатиму. Зглянься, не бери гріха на себе.

— Мовчатимеш? А я знаю? Молись, кажу!

— Ой-йой!

Голосно ляснув постріл і геть там покотивсь луною по залізниці.

Созон завчасу ницьнув. Лежав, не тямлячи, чи живий він, чи мертвий.

— Доля помилувала. Вдруге не стрілятиму. Тільки пам'ятай: одне слово — і тебе вб'ю, і хату спалю. Мене арештують — хлопці помстяться, все'дно не житимеш.

Іди, не оглядайсь, розтуди-т тебе телеграфним стовпом, через поперек!

II

Очманілий, хитаючись, наче п'яний, брів додому Созон. У вухах лящала брудна безглузда лайка, дзвенів перекатами постріл. Наче обценьками стискало щось горло, тягло вниз куточки губ, збирало у зморшки шкіру коло очниць.

— Волики мої чорненькі, намарно ходив коло вас, намарно недоїдав, недосипав... Дітоньки мої маленькі, не бачити вам нової хати, м'якої постелі, доброї їжі. Ходити вам наймитами, поневірятися по чужих людях. Не для вас уторгував, для харцизяки, бузувіра-нелюда!..

Чорною хмарою всунувся Созон у свою похилу хатину й повалився на лаву, як був у кожусі і змокрілих чоботях. Сумні думи вже покинули його. Отупіло дивився на жердку, куди почепив непотрібний уже батіг, і без кінця проказував про себе налазливу лайку:

— Телеграфним стовпом через поперек... А щоб тебе телеграфним стовпом через поперек!

Чогось стало смішно, аж схлипнуло реготливо в горлі й перекривило обличчя. Підвівсь, провів рукою, наче змахував щось із лоба.

— Оце наярмаркував! Нову господиню в нову господу завів. Оженився рогач із коцюбою, привели черепків із черепенятами... На череп'я життя пішло...

Піймав на собі зачудований погляд старшенької дочки. Встала вона була, засвітила гасника, видобула з мисника горщика з вечерею, вкраяла хліба і стояла зараз перед батьком, не знаючи, що й казати. Тільки, як матуся вмерли, бачила вона тата таким.

Сидів він тепер край столу, зіперся на руки й дивився безтямно перед себе. Побілілі губи беззвучно щось шепотіли. На щоці сіпалася жилка. В розстібнутій пазусі важко дихали чорні волохаті груди.

Дівчинка стурбовано дивилася, боячись запитати. Збагнула, що батько з ярмарку приніс не радість, а горе. Маленьке серце стискалось від жалю.

— Їжте, тату, та їжте-бо! Оце трохи вареників наліпила, малі вже поїли та сплять.

— Ти ж моя велика та розумненька, варениками хочеш розважити? Сухий хліб їстимемо далі, дочко, ось що!

Похиливсь на стіл Созон, мало не плаче. В кутку дочка хлипає, тямить, що скоїлось щось непоправне, немилосерде, коли й тато такий стався зажурений, тато, великий та мужній.

Цвіркнув несміливо цвіркун у запічку і замовк, зніжковів. Жура повисла сірою мрякою у старій хатчині. Чути лише стримані подихи збезнадіяних людей. Чадно кліпає гасник[124 — Гасник — гасова лампа.], граючи химерними тінями.

Раптом надворі сердито загавкав собака. Рипнули сінешні двері. Кого несе в цей турботний час? Навіщо?

III

Бавовняними клубками ввірвалось у хату морозне повітря. Війнуло терпким холодом. А ще холодніше ставало, коли поглянути на подрану, латану й перелатану Никонову свиту, облізлу, невідомого брудного кольору шапку й пообмотувані в ганчір'я чоботи.

Він був старший від Созона, і нужденне життя глибоко зборознило все обличчя, присипало передчасною намороззю волосся й вигорбатило похилу спину. Жилаві вузлуваті руки повсякчас рухалися, незвиклі до супокою.

Не часто брати бачились. Хіба, як родинне свято або лихо прикрутить. Без діла один до одного не заходили.

Чув Созон, що й цього разу Никін завітав не задурно. Певно, якийсь клопіт має.

Та не відразу селянин своєї справи доходить. Звик манівцями їздити, битого брукованого шляху боїться. Коні, мовляв, нековані, ще й вісь дерев'яна...

— А що, ярмарок удалий, Созоне?

— Та нічого...

— Ех, і крам тепер не поцінний! Тяжке життя пішло.

— А коли воно легке було? За панів, чи що?

— Та ні, тепер ніби кращає. Це я за себе кажу.

— Хіба що?

— Не знаю-бо, чи весни із своїм збіжжям діждуся. Вже й картоплю мало не всю вигріб.

— Погано... А Григор — так-таки нічого й не робить?

— Та бач, і йому чоботи нові справити треба. Хоч до роботи, хоч на вулицю. Хлопець десь молодий, пожирувати хоче.

— Щось дуже він у тебе жирує. Вже люди жаліються.

— Або що?

— Та так, бешкетують хлопці на селі і він колобродить. Дивись, щоб не накликав лиха на твою голову.

Похнюпивсь Никін, помовчав. Гірка, видимо, була для нього ця розмова. Покрутив шапку в руках, долі дивиться, знов питає:

— Ну, а волики спродав добре, Созоне? Як надіявсь?

— Та спродав... Тепер хоч сам у плуга впрягайся.

— Проте нову хату матимеш, хазяйку собі візьмеш до сиріт.

— Матиму пухиря на лобі, — злісно проказав Созон, аж плюнувши спересердя.

— Хіба ж мало дали? Адже три сотні збиравсь узяти. Тож і я думав, — чи не позичиш дозимувати...

— Як сам дозимую... Ет, однаково від людей не вкриєш!.. Пограбовано мене, — чуєш?

— Та що ти? Де? Хто?

— Не скажу, брате, не можу... Вб'ють, як викажу, загрожувались.

— То не кажи хто, кажи як.

Переповів Созон свою пригоду братові, сам сердито на нього зиркає, аж Никонові ніяково:

"Наче і я в чомусь винний, наче й на мене зле серце має. Хіба за те, що позичатися прийшов під лиху годину?"

Ще нижче понурився він, не відказав нічого, а далі й прощатись почав.

— Вибач, — каже, — що прийшов турбувати. Тільки ж справді сутужно мені, та й Григорові таки чобіт треба. Вже давно мені голову морочить. "Хочете, каже, щоб гарну невістку колись у хату привів, — гарно й мене держить". Отож я й думав...

— Гиндики теж думають, — уже зовсім із люттю перепинив Созон і так глянув на брата, що той мовчки за клямку й подався на свій куток.

IV

Сира, непривітна, ще гірша за Созонову, була в Никона хата.

Заліз він на піч, нап'яв на себе яке було дрантя, лежить горілиць і тче нудні, безпорадні селянські думи. Як жити? Як менше їсти? Кому свої труджені руки продати? Чи не краще геть ік лихій годині землю покинути та й податися десь сторожувати абощо? Гадав від брата підмогу мати, тепер, диви, ще й йому підпомагати доведеться — адже купка сиріт у нього... Де ж то Григора так довго нема? Десь знов загуляв, либонь. Мало совісти в хлопця, ой, мало... Карає доля, а за що — піди, второпай... Та й Созона скарав якийсь злодій безневинного. Не з куркулів же він, не з дуків. Скільки років тих бичків годував, а тепер що — став харпаком[125 — Харпак — бідняк, злидар, жебрак.] безпросвітнім, безнадійним.

Чорною галиччю думки кружляють, кракають. Голодні, журні, безпорадні. І голова Никонові здається гніздом гав'ячим, кострубатим, незугарним, із продувами між сьак-так покладених гіллячок. Холодне, чорне, непривітне. Гойдається в розколині на голому рипливому дереві, прокинеться з різким криком ґава, зірветься, заплискає стривожено крилами, знов учепиться гачкуватими лазурями в суху зледенілу гіллячку. Немає покою, немає розради... Без кінця, без краю тягнеться вітряна, зимова сільська ніч. Без кінця, без краю кружляють зловісні думки в стомленому мозку Никоновому. Болить, ниє натруджене тіло.

Десь люто валують собаки, дико гигочуть у нічній тиші хлопці. Ех, хлопці, хлопці! Багато серед них є бур'яну. Вже не вперше в Лукашівці грабують людей. Ото й до

Созона черга дійшла. Розбестились злодії. Бояться їх люди. Влада ще молода, на селі не встояна — чи давно від бандитських "партій" життя не було? Одні махнівці чого нарobili...

Безладно плутаються образи в змученій голові. Хилитаються лапаті бур'яни, з них визирають хижі голови круків, зловісно крякають, широко роззявляють чорні дзьоби. Дужий подув холодного вітру — і ціла їх згряя вривається в убогу хатину. За ними женуться хлопці, на чолі — Григор, гидко лається...

Сон одлетів.

У сутінках в кутку роздягається Григор. Тхне горілчаним духом.

— Де був, Григоре?

— А я вас питаю, де ви були?

— Чого по ночах блукаєш?

— Козакові й місяць світить за сонце.

— Хіба так з батьком розмовляють?

— А хіба батьки синів босими водять? Дістали грошей на чоботи? Дав дядько?

— Та ні...

— Тож мовчіть, у мої справи не втручайтесь.

— Які то твої справи?

— А такі, що не ваше діло!

Замовк старий, зажурився. Скарала доля сином, ой, скарала! Один-однісінький — і що з нього? Коли б не правий був Созон: доведеться колись перед людьми червоніти. Тепер ще нічого — хоч на самоті, віч-на-віч казна-що говорить. А далі?

Чує Никін: висовує Григор з-під лави свою скриньку невеличку — колись була його, Никонова, салдатська — відкриває, стукає чимсь, далі шелестить немов папірцями... Знов клацає замок, шурхотить одежа, скрипить піл під вагою Григорового тіла, а за скільки часу рівний сап сповнює хату.

Той сап не дає покою Никонові. Він, здається йому, лізе не тільки в уха, але й у ніс, очі, рот, кожну клітину тіла, штовхає з усіх боків, шпигає, коле.

Широко розплющені очі Никонові пильно вдивляються в нічну пітьму, аж поки вона починає сіріти, поки надходить світанок. На вербах знов прокинулись ґави, кричать навперейми перед уранішнім відльотом. Десь одна крякає в дворі, порпаючись у купі гною.

Никін поволі злазить з печі, покрадьки простягає руку до Григорової одежі, до кишені, де лежить ключ. Никонова голова тихо схиляється над скринькою, старечі руки беззвучно лічать гроші: сотня, дві, три... Онде ще, ще... Пов'язані пачки, придавлені зверху чорним револьвером.

Никін обережно складає гроші в шаньку[126 — Шанька — торбинка.] й кладе на піч. Сідає на край печі, звисивши худі, жилаві порослі густим волоссям ноги. Сидить годину, дві, три. Сухі порепані губи щось шепотять. Сухі зчервонілі очі вперто вдивляються в якусь щілинку на стінці.

На вулиці реве худоба, гейкають люди, риплять журавлі, ллється холодна вода в

замерзлі корита.

Непорушно сидить Никін. Сіре, поскороджене лихом обличчя ще посірішало, гостро випнулися вилиці...

Позіхаючи, прокидається Григор. Йому треба чогось до скриньки.

Никін чує брудну лайку:

— Ах ти... обікрали!.. Тату, це ви мої гроші взяли?

— Я тії гроші взяв, — рівно, приглушено Никін.

— Віддайте, бо лихо буде!

— Віддам, — так само рівним, однотонним голосом батько, — ось там у кутку під полом поклав.

— Ах ви... телеграфним стовпом... через поперек!

Григор стає рачки, щоб полізти під піл. Чує раптом стогін:

— Сину мій, сину!

Підводить на мить обличчя — і падає ниць, заливаючи кров'ю долівку. Маленька хатина сповнюється їдким пахом пороху.

...Важкою ногою йде Никін до сільради. В руці туго напхана шанька. Морозний ранок льодовою шкоринкою затяг засніжену землю. Сніг хрумкає по кожнім кроці Никона. Він залишає по собі глибокі синяві сліди, немов вдавлює туди своє горе.

V

Перед переїздом, спинився драбинчастий віз. Свисток паротягу пронизливо ріже повітря, віщує небезпеку. З рахманної[127 — Рахманна — сумирна.] ріллі, з телеграфних дротів турботно знімаються птахи й клопотливо перелітають десь далі. Гулкою луною відбивається гуркіт поїзду в порожній сторожці. Пролітає, здіймаючи мрячливу куряву. Спадає вона на землю, пудрить сіривою траву наобабіч. На телеграфні дроти знов злітаються щури й тихо гойдаються в стрункому шерезі, похитуючи голівками. На возі Созон і Никін. Созон веселий, говіркий. Никін — суворий випростаний, сухий, як жердка. Говорить, як лід рубає:

— Мав спокутати гріх. Виправдали радянські судді, умовний вирік дали. Кажуть: небезпечний для трудящих елемент знищив. А я ж сина, сина убив! Така доля: безневинного покарає, винного помилує... Не можу я жити в тій хаті. Наймуся тут сторожувати.

І сторожує Никін там досі. Свистить паротяг — виходить до нього з зеленим прапирцем. Сам сивий, суворий.

7/III 1927 р.